

Ängsö slottspark

Fornlämning RAÄ Ängsö nr 4:1/Lämningsnr L:2002:3812
Ängsö socken, Västerås kommun, Västmanland
Trädgårdsarkeologisk dokumentation, 2019
Aja Guldåker

Titel: Ängsö slottspark
Författare: Aja Guldåker
Kulturmiljörapport: 2020:10

Omslagsbild: Ängsö slottspark i december 2019. Trädgårdsarkeologisk dokumentation av anläggningen från 1700-talet inför rekonstruktionsarbete.

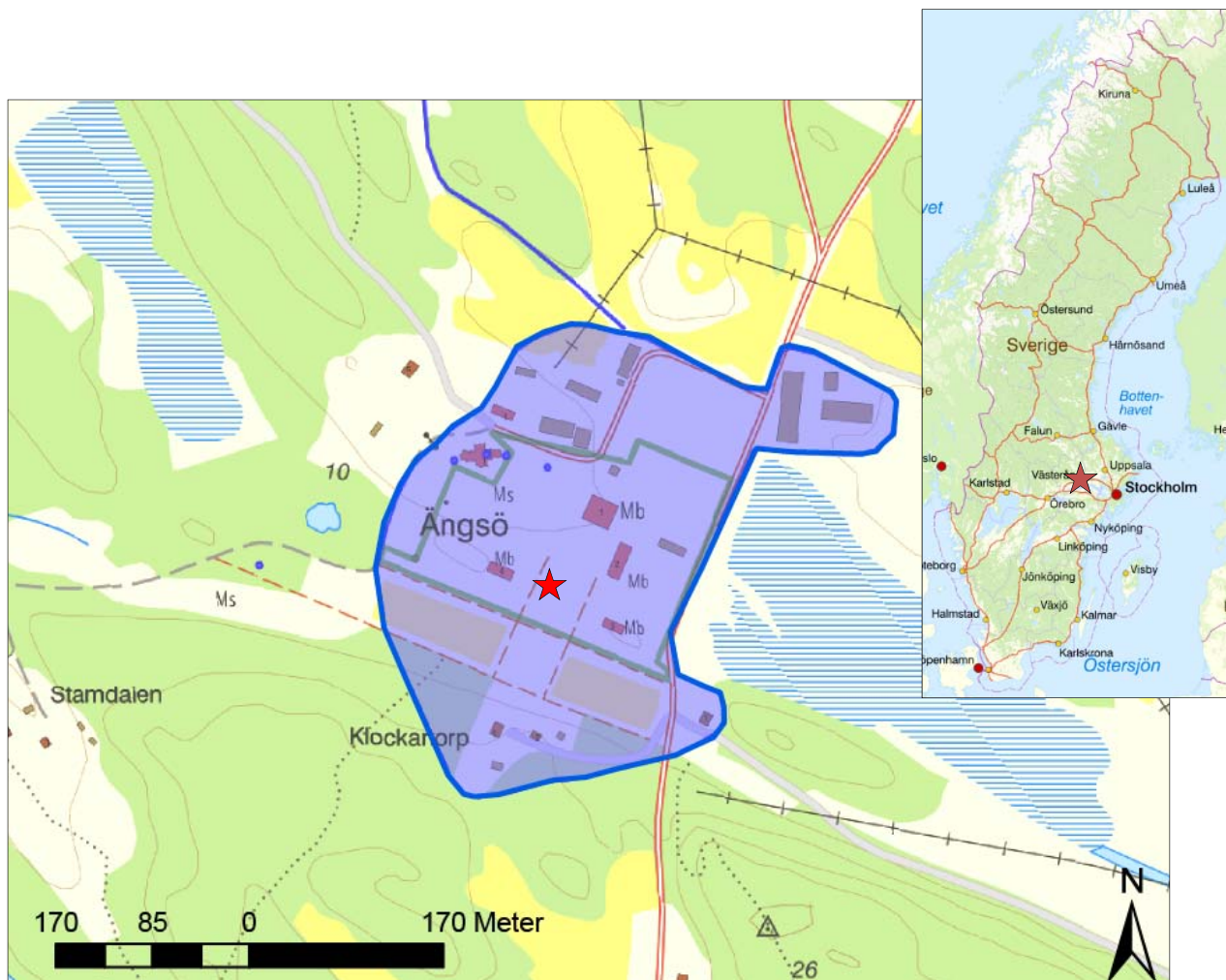
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Sammanfattning	1
Inledning	2
Förutsättningar och frågeställningar	3
Fornlämningsmiljö	3
Tidigare arkeologiska iakttagelser	7
Genomförande och resultat	9
Schakt 2	13
Schakt 3	14
Schakt 4	17
Schakt 5	18
Schakt 6	19
Sammanfattande tolkningar	21
Administrativa och tekniska uppgifter	23
Referenser	24
Bilagor	24
Ritningar trädgårdsarkeologisk dokumentation år 2019	25
Kontextbeskrivningar	26
Tvärsnitt från borggårdsmur till söder	29
Planerade markingrepp 1989	30

Sammanfattning

- Ett beslut fattades 2019-06-24 av Länsstyrelsen i Västmanland om tillstånd till markarbeten inom fornlämning L2002:3812/RAÄ Ängsö 4:1, vid Engsö slott, fastigheten Ängsö gård 2:1, Ängsö socken, Västerås kommun (Lst.dnr 431-2774-2019). Anledning till markarbetena var att Westmannastiftelsen, som förvaltar slottet och parken, avser att restaurera delar av slottsparken. Detta arbete har föregåtts av markskanning samt en arkeologisk utredning år 2018, för att skapa ett nödvändigt kunskapsunderlag i det fortsatta planeringsarbetet.
- Det fanns inga krav på arkeologisk medverkan, men då flera tidsskikt av parkanläggningen skulle schaktas bort önskade Westmannastiftelsen ändå ha en sådan medverkan. Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige (Kulturen) erhöll uppdraget från stiftelsen att genomföra en arkeologisk dokumentation av framkomna strukturer. Den arkeologiska dokumentationen genomfördes av Kulturens medeltids-/trädgårdsarkeolog Aja Guldåker. Kulturens projektnummer är A_2019_0102.
- 2019-års resultat av den trädgårdsarkeologiska dokumentationen visar att mittaxeln haft en bredd på ungefär 4,30 m vid passagen i borggårdsmuren och ett mått på mellan 5–6 m längst ner i anläggningen cirka 40 m söder om borggårdsmuren. En stenkant kan ha funnits då det påträffades stenar både i norra schakten och i södra. Möjligen var de södra hörnen på anläggningarna kapade.
- En tegelmur har fungerat som stödmur i området för parterren mot trapporna. Muren var frostsprängd vilket kan betyda att teglet som användes inte var tillräckligt bra för att klara flera säsonger.
- Rundlarna vid gångsystemen var de högsta punkterna med gångarna stigande mot mittpunkten. Rundlarna kan ha haft en gräsyta i mitten vilket ett högt inslag av matjord visar.
- Mellan lindarna fanns planteringar, troligen formklippta granar vilket jordprov antyder. Jorden var berikad med hushållsavfall och hade inslag av medicinalväxter.
- Flera planteringsgropar från efterföljande anläggningsarbeten har dokumenteras.

Figur 1. Ängsö slott och park, fornlämning RAÄ Ängsö 4:1, med platsen för undersökningen markerad med en röd stjärna (Topografisk karta, Lantmäteriet).

Inledning

Ett beslut fattades 2019-06-24 av Länsstyrelsen i Västmanland om tillstånd till markarbeten inom fornlämning L2002:3812/RAÄ Ängsö 4:1, vid Ängsö slott, fastigheten Ängsö gård 2:1, Ängsö socken, Västerås kommun (Lst.dnr 431-2774-2019). Anledning till markarbetena var att Westmannastiftelsen, som förvaltar slottet och parken, avser att restaurera delar av slottsparken. Detta arbete har föregåtts av markskanning samt en arkeologisk utredning år 2018, för att skapa ett nödvändigt kunskapsunderlag i det fortsatta planeringsarbetet.

Länsstyrelsen i Västmanland har gett tillstånd till markingrepp i del av Ängsö slott, L2002:3812 (tidigare Ängsö 4:1) i samband med markingrepp för restaureringsarbetena i slottsträdgården. Beslutet fattades med stöd av 2 kap 12 och 13 §§ kulturmiljölagen (1988:950). Det fanns inga krav på arkeologisk medverkan, men då flera tidsskikt av parkanläggningen skulle schaktas bort önskade Westmannastiftelsen ändå ha en sådan medverkan. Kulturhistoriska föreningen för södra Sverige (Kulturen) erhöll uppdraget från stiftelsen att genomföra en arkeologisk dokumentation av framkomna strukturer. Den arkeologiska dokumentationen genomfördes av Kulturens medeltids-/trädgårdsarkeolog Aja Guldåker. Kulturens projektnummer är A_2019_0102.

Förutsättningar och frågeställningar

Undersökningsområdet i offertförfrågan angavs till ca 2 500 m². Enligt uppmätningar i GIS rör det sig snarare om 2 660 m². Schaktdjup angavs som mest 0,80 m enligt uppdragsgivaren. Eftersom kostnaderna för dokumentationen troligen kommer att betalas av Länsstyrelsen i Västmanland som ett bidragsärende har Länsstyrelsen även angivit förutsättningarna för dokumentationen.

Inom ovanstående yta där ett omfattande schaktningsarbete skall utföras genomfördes således några punktinsatser för att besvara frågor gällande strukturer och material från 1740-talets anläggning i slottsparken. Stratigrafiskt yngre anläggningar från efterföljande tiders parkanläggning som påträffades vid schaktningsarbetet mättes in med GPS/RTK.

Efter diskussioner mellan Ulrika Rydh (trädgårdsantikvarie i projektet), Länsstyrelsen (Karin Sandberg m fl) och Aja Guldåker (Kulturen), i samband med utredningen år 2018, konstaterades att markradarundersökningen som gjordes inför utredningen inte gav alla svar då vissa områden var antingen svåråtkomliga eller gav motstridiga uppgifter. En kompletterande dokumentation för att komma vidare med rekonstruktionsarbetet ansågs därmed som nödvändigt. Nedanstående frågeställningar 1–4 diskuterades. Punkt 5 är ny.

1. Storleken på de två partierna från 1740-talets anläggning är oklar, med en rundel i mitten och fyra utstrålande armar. Ett schakt i söder kommer att göras för att fånga upp anläggningens bredd och omfattning. Det ska räcka med att undersöka den ena sidan då anläggningen förväntas vara symmetrisk.
2. Är huvudaxeln bredare i söder än i norr, för att lura ögat att anläggningen är större än vad den är? Huvudaxelns bredd i norr och söder skall undersökas.
3. Materialval. Finns det kantsten eller liknande mellan anläggningarna och gångytorna, och vilket material är det i gångarna?
4. Rundlarna. Vilket material fanns i mitten och vilken funktion kan rundlarna ha haft (gångbana, mötesplats, uppställning dekorativa växter i kruka, fundament till statyer mm)? Makroprov kan komma att tas för att kunna diskutera huruvida det varit blommande växter eller ej i rundeln.
5. Planteringsgropar mellan lindarna behöver verifieras på några punkter. Makroprov kan komma att tas för att kunna diskutera huruvida det varit blommande växter eller ej i planteringsgroparna.

Ovanstående frågeställningar var utgångspunkten då ytor för dokumentationsschakt togs upp. Den sena perioden på året, december månad, var emellertid inte fördelaktig ur dokumentations- och schaktningssynvinkel, då marken blev mycket sank av det ihållande regnandet. Grundvattennivån låg endast 0,10 m under schaktbotten och vissa undersökningsytor i söder fick helt utgå för att det inte var möjligt att köra med stora maskiner utan att tillfoga alltför stor skada.

Inga fynd skulle hanteras av Kulturens personal efter Länsstyrelsens önskemål, däremot gjordes notiser om vad som påträffades och i vilket schakt då fynden är behjälpliga att använda som dateringsunderlag för påträffade strukturer.

Fornlämningsmiljö

I Forsök betecknas området som en bebyggd slottstomt om ca 480x350 m (NNÖ-SSV), som i söder begränsas av den dalgång som delar Ängsön från Utön. Dalgången utgör ett äldre sund mellan öarna, som torde ha grundats upp under högmedeltiden. Slottet utgjordes ursprungligen av en sätesgård som anlades vid sundet. Äldsta belägg för sätesgården är från år 1272 enligt Nisbeth (1982:10 ff).

På 1692 års karta över Engsö finns markeringar med "Trädgård" på de platser som även senare kom att nyttjas som trädgård eller park. Gränsmarkeringarna är också relativt statiska och följer med långt upp i tiden (Guldåker 2018). I Erik Dahlberghs Suecia Antiqua framställs trädgårdsanläggningen som väldigt strikt och pompös, med flera lusthus i sten i huvudaxeln. Troligen var det en förskönd bild som inte stämde överens med verkligheten då hela slottsanläggningen ska ha varit i ett förfallet skick vid denna period (Nisbeth 2011:49 f).

Under 1740-talet stramades parkanläggningen söder om slottsbyggnaden upp i samband med att Carl Fredric Piper genomförde stora arbeten på godset. Troligtvis var det arkitekten Carl Hårleman som anlätades både för slottets ombyggnation och för omstruktureringen av parken. Slottet fick ytterligare en våning, vilket motsvaras av det utseende det har idag. Parken omgestaltades och fick mer arkitektonisk och stramare utformning genom alléplanteringar (Nisbeth 2011:109).

I Kulturmiljörapporten från den trädgårdsarkeologiska utredningen år 2018 finns en mer omfattande diskussion kring fornlämningsmiljö och för vidare fördjupning i ämnet hänvisas därmed dit (Guldåker 2018). Den viktigaste källan som stått som utgångspunkt för diskussionen kring 1740-talets parkmiljö är den avbildning från år 1751 som finns på slottets 1:a våning och som skall föreställa när familjen Piper anländer till det nyrenoverade slottet och den färdigställda parkmiljön (figur 2).

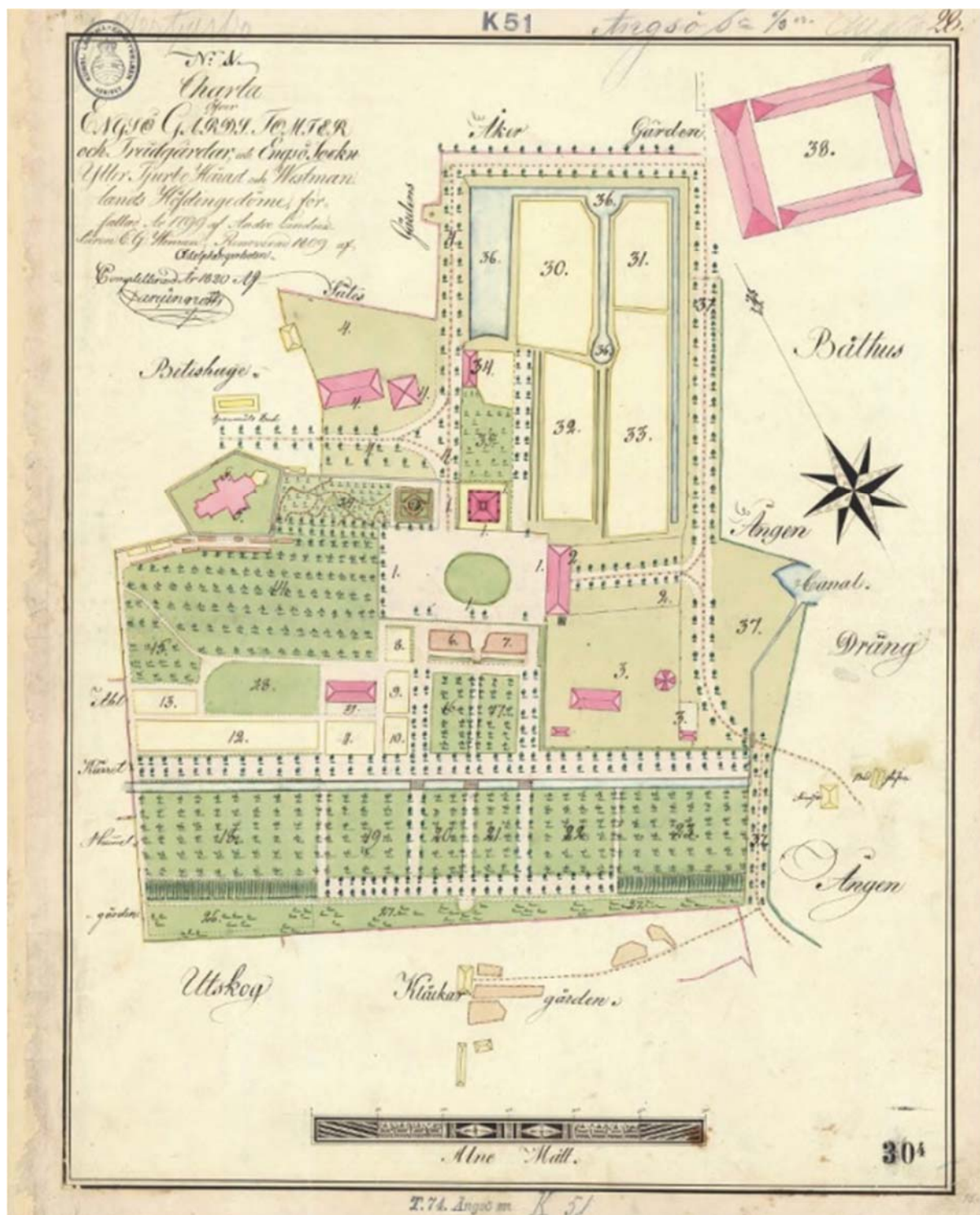
Efter att Carl Fredric Piper lämnat Engsö år 1756 vidtogs en del åtgärder för att förenkla parkanläggningen, i första hand av den ornamentala parterren. Förenklandet måste sägas ha kommit väldigt snabbt efter att anläggningen ställts i ordning och gradvis försvann rabatter, grusgångar, staket, dammar, kanaler och formklippta växter. De omfattande grönsaks-, bär- och fruktodlingarna lades ned och de tidigare odlingsytorna övergick till gräsytor.

Enligt en karta över Ängsö från år 1799 har fastigheten samma omfattning som idag (LMV akt T74:30:4, figur 3). Denna karta är den mest detaljerade historiska kartan avseende fastighetens avgränsning. En ägoavmätning från år 1683 visar på en snarlik form, även om denna är mycket schematisk (LMV akt T74:30:1). Avgränsningen år 1799 torde med största sannolikhet överensstämma med den medeltida sätesgårdens tun och gårdstomt. Inom avgränsningen har även Klockartorpet och ladugårdar nordöst om slottet, samt andra ekonomibyggnader med 1700-talsbelägg lagts inom området. Inom området återfinns också RAÄ Ängsö 8:1 och 20:1-2.

Det som idag återstår av 1700-talsanläggningen är resterna av alléerna, vilka utgjorde stommen i parken. Under 1980- och -90-talen beskars emellertid lindalléerna hårt i omgångar, vilket kraftigt förändrade alléernas utseende (Waern m fl 2010).

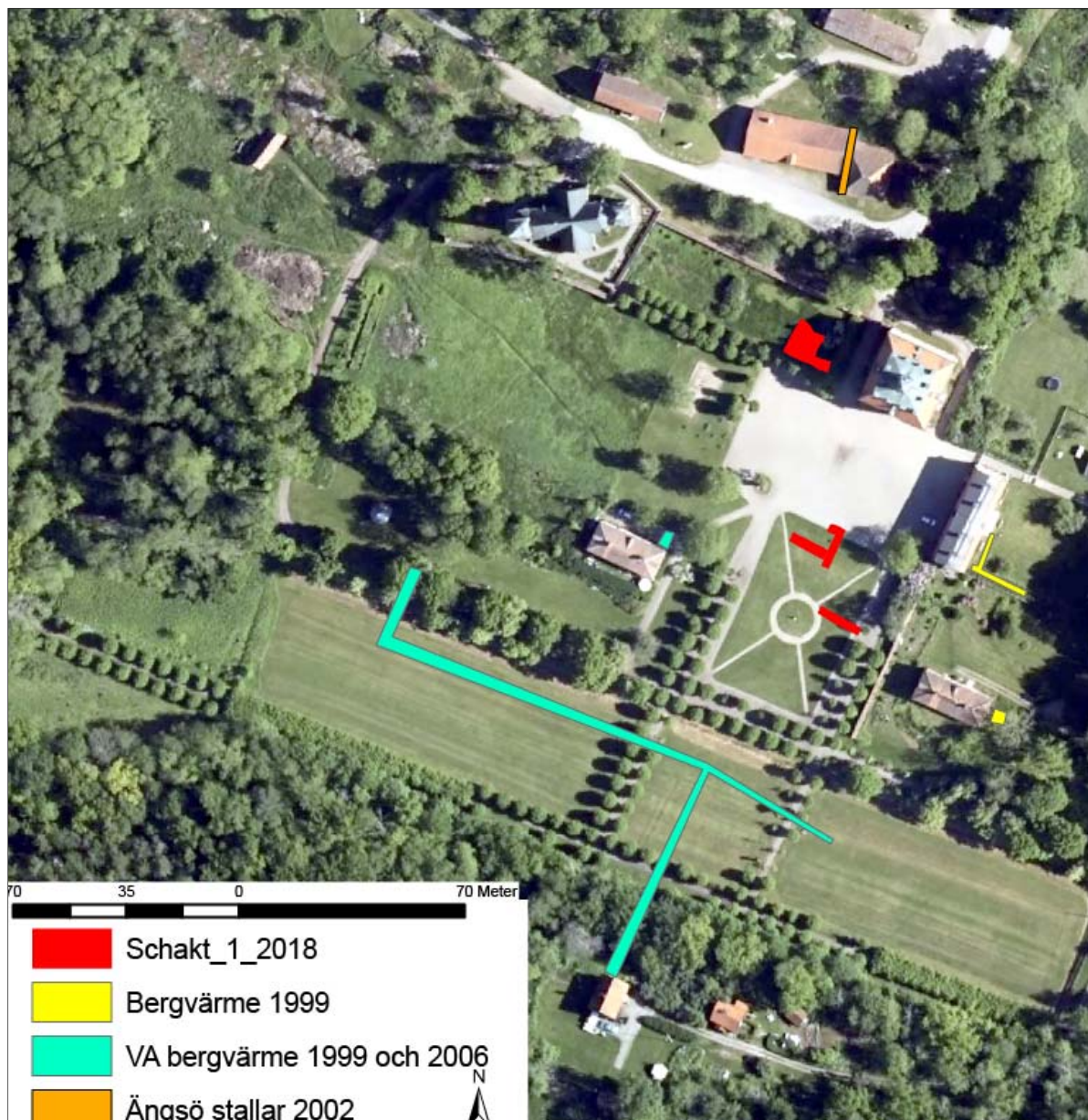

Figur 2. Fotografi av målning från år 1751 av Ångsö slott. Målningen avbildar en parkmiljö omkring år 1740. Fotografiet taget av Jan Gustafsson.

Tidigare arkeologiska iakttagelser

Flera tidigare arkeologiska undersökningar har genomförts på Ängsö slottspark i samband med schaktningsarbeten. Resultaten från undersökningarna är hämtade från informationen som finns i Fornreg samt från förra årets trädgårdsarkeologiska utredning (figur 4).

Figur 4. Satellitbild över Ängsö fornlämning RAÄ 4:1 med tidigare arkeologiska iakttagelser.

RAÄ Ängsö 4:1:

Under år 1999 genomfördes en förundersökning i form av schaktningsövervakning där ett cirka 120 m långt schakt skulle grävas för nya vatten- och avloppsledningar (figur 4). Målsättningen vid 1999 års undersökning var att dokumentera ledningssträckningens passage vid vissa partier i slottsträdgården för att vid ett senare tillfälle kunna använda sig av resultaten vid en eventuell återskapande av barockträdgården. Schaktdjupet varierade till mellan 0,30-0,60 m, bredden på schaktet cirka 0,50 m. En

mindre kanal passerades men dokumenterades inte då lagren bedömdes vara alltför omrörda. Där schaktet passerade fruktträd noterades en inblandning av tegelflis samt grusfläckar (Alström 2006).

I samband med dräneringsarbeten år 2002 genomfördes en arkeologisk schaktningsövervakning mellan byggnaderna Stallet och Herskapsstallet (figur 4). I utrymmet mellan stallarna, under ackumulerade kulturlager, fanns en stenpackning som tolkades tillhöra en husgrund. Möjligen tyder det på att de båda stallarna varit sammanbyggda. Inga andra iakttagelser av intresse gjordes (Alström 2003).

På grund av installation av bergvärme i Stora Flygeln samt Östra Flygeln genomfördes en antikvarisk kontroll av schaktningsarbetena år 1999 (figur 4). I schaktet vid Östra Flygeln konstaterades fyllningsmassor av krossat tegel, bruk, kakelugnsrester, fönsterglas och spik. Lagret tolkades som ett avsatt avfallslager. Vid den Stora Flygeln dokumenterades tegel och kalkbruksblandad jord med enstaka djurben. Inga daterande fynd framkom. På 0,60 m djup framkom ren silt. Inga intressanta iakttagelser noterades (Alström 2009).

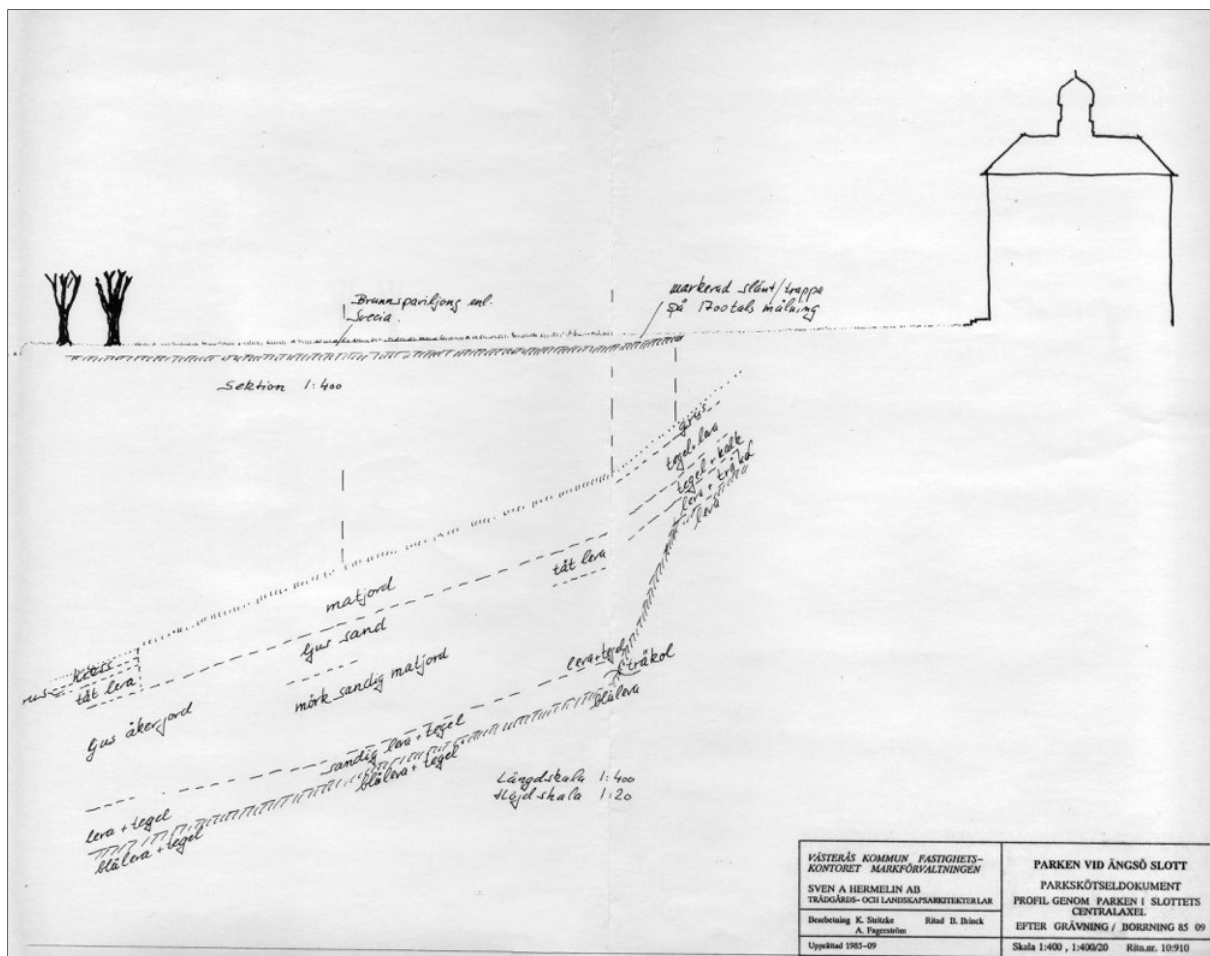
Ett mindre schakt för bergvärme upptogs år 2006 intill Västra Flygeln (figur 4). Tegel, kalkbruk, benbitar, sot och träkol konstaterades utan närmare tolkning. Inga fynd tillvaratogs. En notering som gjordes både vid 1999 och 2006 års undersökningar var att ett större grundläggningsarbete för anläggandet av slottsparken hade gjorts i form av ett påfört matjordslager (Alström 2006).

Kyrkan: Fyndplats för knappar, diverse keramik, skaffragment av kritpipa, fönsterglas, två mynt samt bitar av munk- och nunnetegel. Knapparna påträffades i en grav vid Piperska koret, en glasflaska påträffades i den återupptäckta vinkällaren och övriga fynd framkom i sakristian. Mynten är präglade år 1724 och möjligen år 1719. Fynden påträffades vid antikvarisk kontroll i Ängsö kyrka år 2007 (Alström 2008).

I rapporterna till ovanstående undersökningar saknas sektionsdokumentation. Det kan vara värt att vända sig till grävande institution för att få tillgång till originalhandlingarna för att utröna om mer information kan erhållas.

År 2018 genomfördes en markradarundersökning med en efterföljande trädgårdsarkeologisk utredning för att skapa ett kunskapsunderlag för rekonstruktionsarbete för delar av slottsparken. Resultat framkom bland annat över utformningen av Bigården väster om slottet samt delar av ytan söder om borggårdsmuren (figur 4).

En brasklapp måste också påtalas då det finns dokument om en planerad markundersökning, datering 1989-08-24 (Hermelin 1989, Bilaga). Fokus för undersökningen skulle vara parken vid Ängsö slott och det är Västerås kommun, Fastighetskontoret, Markförvaltningen som upprättat förslaget. Förslaget är flera omfattande sektioner för att erhålla djup och material på flera punkter. Bland annat nord-sydliga mittaxeln från slottet. En streckad linje löper genom hela undersökningsområdet som varit aktuellt år 2018 och 2019. En profilritning som kan ha varit förlagt till delar av mittaxeln finns upprättad år 1985-09, dock har ingen planritning påträffats som bekräftar omfattningen på ingreppet (figur 5, Bilaga).

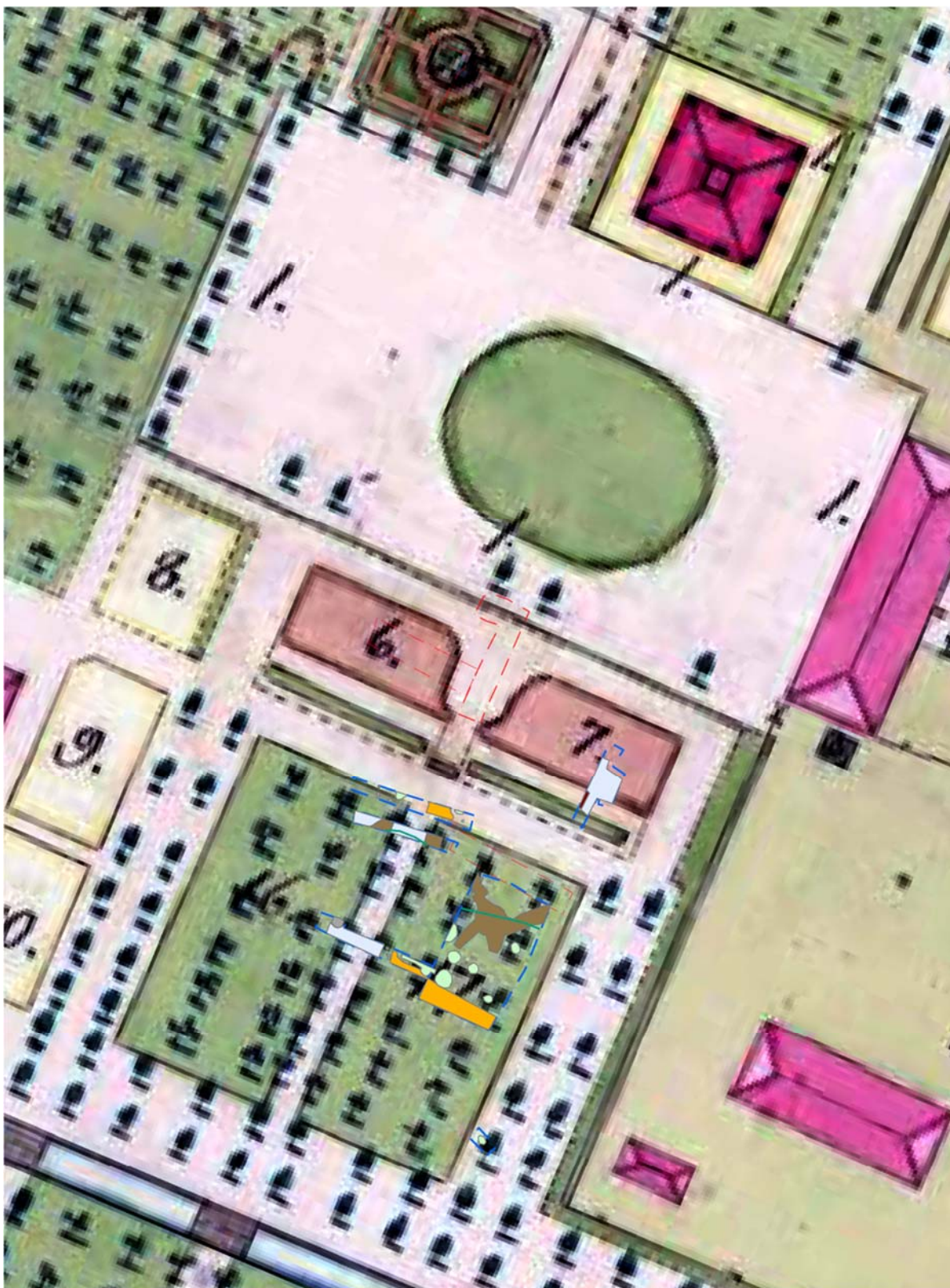
Figur 5. År 1985 upprättades en sektionsritning, troligen mittaxeln vid Ängsö slott alternativt området för trappor vid sidan om mittaxel. Planritning över schaktets placering saknas.

Genomförande och resultat

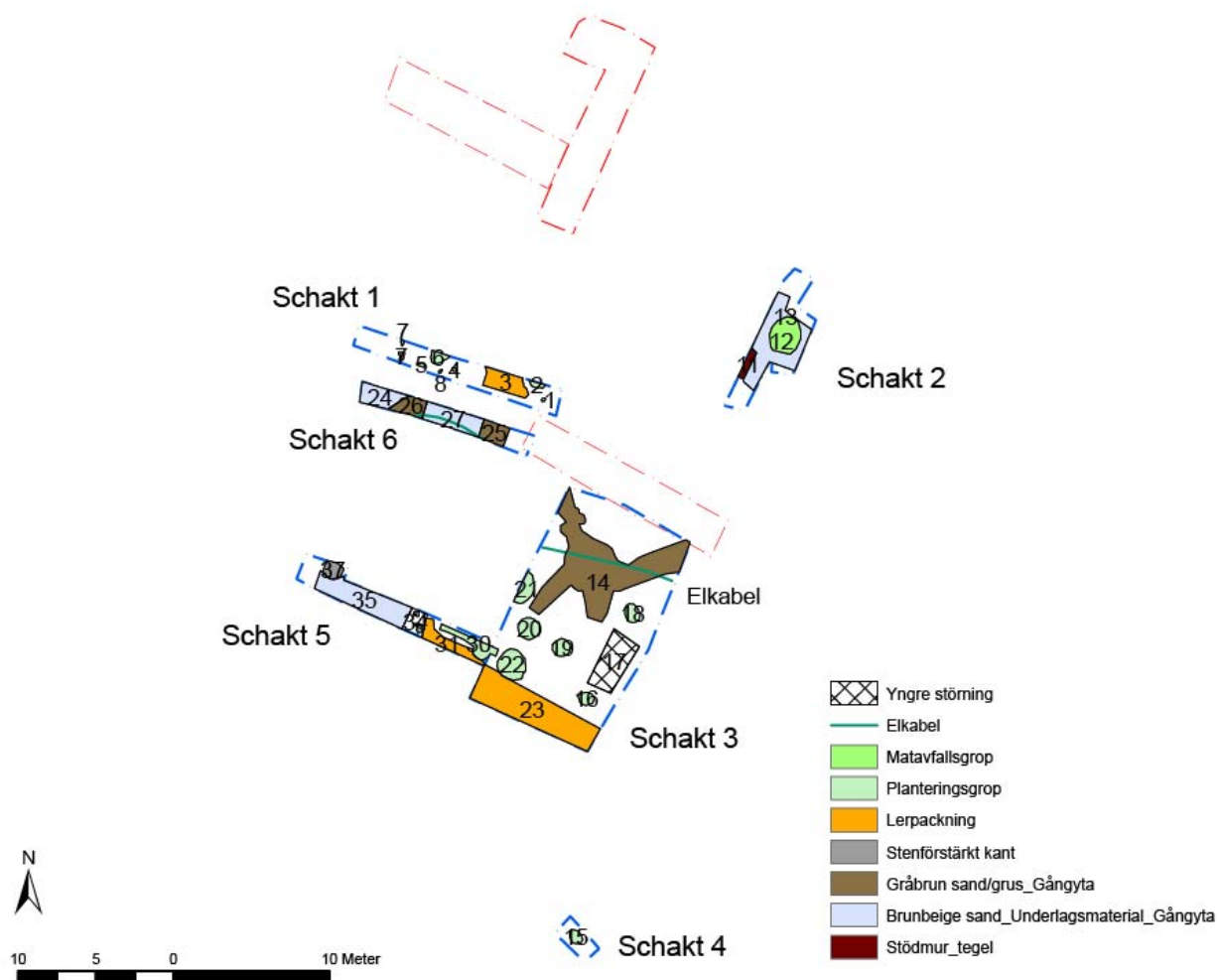
Den trädgårdsarkeologiska dokumentationen på Ängsö slottspark genomfördes i mitten av december år 2019. Tidpunkten för att genomföra arbetet var inte det bästa då arbetsdagarna var korta på grund av dagsljuset och nederbörden var omfattande, vilket försvårade schaktningsarbetena. En grävmaskin med förare fanns till hjälp med tillhörande traktor med släp för att transportera iväg.

Med utgångspunkt för frågeställningarna upptogs sammanlagt 6 schakt, omfattandes totalt 126 m². Djupen på schakten har varierat då nivån för 1740- års anläggning också varierade. Fynden som påträffades har lämnats över till Westmannastiftelsen då fyndinsamling och -hantering inte fick ingå i uppdraget. I bilagan finns en fullständig beskrivning av respektive kontext. Nedan följer en genomgång av samtliga schakt och därefter följer ett översiktligt förslag och tolkning av markskanningen och utredningen år 2018 samt 2019 års dokumentation.

Som jämförelse är 1799-års karta lagd som ett skikt under 2019-års schakt. Sannolikheten för att det finns överensstämmelser i omfattningen mellan 1799 och 1740-års anläggningar är tillräckligt hög för att det skall fungera som ett jämförande underlag.

Figur 6. 2019 års schaktningar ovanpå 1799 års karta som jämförelse. De röda streckade linjerna är schakt upptagna år 2018.

Figur 7. Trädgårdsarkeologisk dokumentation 2019, översikt. Kontextnummer på respektive dokumenterat lager återfinns i *Bilagor*. De röda streckade linjerna är schakt från 2018 års utredning.

Schakt 1

Området för Schakt 1 upptogs där mittaxeln förväntades framkomma i den norra kanten av 1740-års anläggningar med de stjärnformiga gångsystemen (figur 7). Vid schaktningsarbetet blev det uppenbart att vi hamnat en aning för långt norrut vilket medförde att vi snarade var i området för den tvärgående axeln söder om trappområdet (jfr med 1799- års karta figur 6, *Bilaga Norra sektion schakt 1*).

Figur 8. Trädgårdsantikvarie Ulrika Rydh var behjälplig med att rensa sektioner inför dokumentation. Schakt 1 hamnade lite för långt norrut mitt i tväraxeln. Fotografi från öster. Pinnarna på bilden var ett försök att sätta ut mittaxeln i fält. Det var dock först vid upprättandet av sektionsritningarna som det blev tydligt att schaktet hade placerats i 1740-års tväraxel.

Schakt 2

Placeringen av Schakt 2 skulle förhoppningsvis klargöra om den uppbyggda parterren hade en stödkant eller mur (figur 7). Ytan som togs upp visade sig bland annat innehålla en stor matavfallsgrop med mängder av fiskrens, ostronskal och inslag av kritpipskaft och keramik av typen yngre rödgods. Fyndtyperna kan mycket väl placeras in tidsmässigt i 1740 års anläggning, men gropan hade tillkommit efter att anläggningen hade uppbyggts, vilket syntes då det brunbeige underlagsmaterial som tycks ha funnits över hela ytan hade skurits av nedgrävningen (figur 7). En förklaring kan vara att omstruktureringen av 1740 års anläggning innebar att ytan för parken utökades och att man i det sammanhanget passade på att bli av med lite skräp (jfr figur 6). En 3 L påse med fiskrens samlades in och lämnades till Westmannastiftelsen då kan vara av stort intresse för forskningen att analysera vilken typ av fisk man åt och hade tillgång till under andra hälften av 1700-talet.

En rest av en tegelmur framkom i schaktet på 0,80m djup och det kan mycket väl ha varit en stödkant för 1740 års parterre (jfr figur 9). Vid rivning/omstrukturering kan teglet ha återanvänts på annat håll och det som var i dåligt skick blev kvar. Möjligen var teglet frostsprängt vilket kanske delvis kan förklara varför slottsparkmiljön omformades.

Figur 9. På målningen från år 1751 som skall visa 1740 års parkanläggning kan en stödmur anas (röd pil). Möjligen är det tegel som har använts för uppbyggnaden då en frostskadad tegelmur påträffades i Schakt 2 under 2019 års dokumentation.

Figur 10. Schakt 2 innan det blev helt vattenfyllt av ihållande blötsnö/regnfall. Där pölen redan har börjat bildas fanns en matfallsgrop med mängder av fiskrens och ostronskal. Vid pinnarna närmast i bild kan man skönja tegelmuren som sticker fram i kanten. Troligen rör det sig om resterna efter en stödmur till 1740-års parterre. Fotografiet taget från söder.

Schakt 3

I schakt 3 var ambitionen att planschakta ytan för att bättre kunna dokumentera en av rundlarna med de fyra gångarna som strålade ut. Markradarundersökningen år 2018 hade fått korn på delar av anläggningen, men det fanns motsägelser speciellt hur långt gångarna sträckte sig i söder. Den sydöstra gången var nästan dubbelt så lång som den västra och vinkeln var märklig i förhållande till den andra. Det visade sig vara svårt att lägga sig på rätt schaktnivå. I den norra delen av schaktet påträffades de norra gångarna innehållandes ett gråbrunt grus. Över hela ytan fanns ett brunbeige grus, likt sjösand, och tolkningen är att det fungerat som ett underlag över hela parkytan. Om det varit gräsbevuxet likt målningen är omöjligt att säga då infiltrationen av ovanpåliggande matjordslager har tagit bort all möjlighet att notera detta. Det är i alla fall inte omöjligt att en grässvål fanns ovanpå det brunbeige underlagsmaterialet. I området för markskanningens placering av rundel hade ett elkabelschakt tillkommit på 1900-talet. Gula tegelstenar låg ovanpå och kabeln dokumenterades redan på markskanningen år 2018 (Guldåker 2018). Materialet som

påträffades i rundeln var en uppblandning av både gångmaterial och matjord med en lite större omfattning än vad markskanningen visade. Detta kan betyda att det faktiskt har förekommit en gräsbevuxen yta i mitten på rundlarna (jfr figur 9).

En intressant iakttagelse var att rundeln låg på högsta punkten, omkring 0,30–0,40 m under befintlig marknivå. Gångarnas placering i norr var på ett betydligt större djup, 0,70 m i utredningsschaktet år 2018 och stigande mot rundeln. I södra delen av anläggningen framkom gångarna till en början, sedan gick det inte att se skillnaden mot underliggande gruslager. Enligt markskanningen följer det dock samma princip med ett ökande djup ju längre bort gångarna kommer från rundeln, dock inte fullt så djupt som 0,70 m under dagens markhorisont, snarare omkring 0,55 m (Guldåker 2018).

Figur 11. Schakt 3 där gångar och rundel schaktas fram. Brunbeige sand låg som ett täckande underlag över hela ytan. Ovanpå och delvis nedgrävt framkom ett brungrått grus som var något mer grovkornigt än underlaget. Rundeln låg som högsta punkt dit gångarna löpte stigande. Fotografiet taget från norr.

Flera planteringsgropar framkom och de hör förmodligen samtliga till den anlagda fruktträdgården som återfinns på 1799-års karta (figur 6, 12). Ett makrofossilprov togs i den ena planteringsgropen. Resultaten visar på att jorden innehöll träflis, granris samt förkolnat granris, förkolnade örtfragment, skelört *Chelidonium majus* och svinmålla *Chenopodium album* (Heimdahl 2020, *Bilaga*). Enligt Heimdahl dominerades jordprovet av förkolnat granris, vilket antingen kan betyda att formklippta granar förekommit i området eller att växter skyddats med granris vintertid, eldats upp och strötts som jordförbättring. I jordprovet fanns också köksavfall i form av fiskrens.

Figur 12. Gångar med rundel påträffades längst upp i Schakt 3 med rundeln som högsta punkten (vit färg). Södra delen av schaktet var mycket vattenmättat och ett lerskikt dokumenterades (gul transparent färg). Lerskiktet har sannolikt haft en funktion att staga upp anläggningen och bör också indikera området för var gångarna mötte södra grusplanen. De strålande gångarna har förmodligen löpt fram till lerskiktet, vilket markradarundersökningen år 2018 indikerade (Guldåker 2018). Planteringsgropar framkom och de hör sannolikt till 1799 års fruktträdgård (grön färg).

Schakt 4

Det minsta schaktningsområdet hade sin placering mellan lindarna i östra allén (figur 7). Anledningen var att kontrollera om det funnits planteringar mellan lindarna, vilket avbildas på målningen från år 1751 (figur 13).

Figur 13. Detalj av målningen från år 1751 där mindre formklippta buskar eller träd är placerade mellan lindarna (röd ring).

Figur 14. Schakt 4 mellan lindarna vattenfylldes omedelbart vilket medförde en snabb provtagning och inmätning av planteringsgropen. Personal från Westmannastiftelsen prickade in ett besök vid tillfället. Fotografiet taget från söder.

Jorden i planteringsgropen innehöll stora mängder förkolnade granbarr. Om formklippta granar varit planterade i området så kan detta vara spår av hur riset efter klippningen samlats ihop och eldats upp. I sammanhanget skall dock påpekas att förkolnat granris är en vanlig lämning i tidigmoderna trädgårdslämningar och att andra förklaringar också bör övervägas enligt Heimdahl 2020 (*Bilaga*). I jorden påträffades också bitar av tegel och träkol som kan utgöra spår av raseringsmaterial från närliggande äldre bebyggelse, samt förkolnad säd (havre) som utgör köksavfall.

Jorden innehöll också oförkolnade fröer, dels sådana som föreföll färska och sannolikt speglar en nutida lokal flora – t.ex. skelört och malva. Dels slitna hårdskaliga fröer som verkar betydligt äldre och som sannolikt speglar äldre tiders gödsling och odling. Hallonkärnor påträffades som antingen är spår av hallonbuskar men som också kan utgöra lämningar av gödning med latrinavfall. Frö av spikklubba *Datura stramonium* framkom – en ursprungligen amerikansk växt som både odlats för prydnad och som medicinalväxt mellan 1600- och 1800-talet (Heimdahl 2020, *Bilaga*).

Förekomsten av planteringar mellan lindarna kontrollerades endast på en punkt då kvarvarande lindar från 1700-talet inte tål schaktning så nära rötterna. Området som valdes ut var i närheten av en ny lind som hade ersatt en gammal lind. Således blev ingreppet minimalt. En planteringsgrop påträffades där ett jordprov kunde tas (Se Heimdahls diskussion ovan).

Schakt 5

Södra delen och bredden på mittaxeln var fokus för Schakt 5 (figur 7). En misstanke om att mittaxeln kunde ha olika bredd i norr och söder fanns sedan utredningen år 2018 och en av målsättningarna denna gång var att försöka klargöra förhållandet. Schakt 3 utvisade att området var lämpligt då gångarna från rundlarna mötte upp grusplanen i söder på samma nivå. Lerpäckningen som även dokumenterades i Schakt 3 förekom även i Schakt 5. Ett område med stenar markerade slutet på lerpäckningen och den östra kanten på mittaxeln där sand vidtog. Stenarna låg lite i en böjd form, eller som ett mjukt kapat hörn. Mellan 5–6 meter västerut fanns en annan stensamling som skulle kunna markera västra kanten på mittaxeln.

Figur 15. Schakt 5 syftade till att försöka få fram bredden på mittaxeln. De två pinnarna markerar områden för stenar och däremellan ett parti med sand/grus. Bredden uppmättes till mellan 5–6 m beroende på om stenarna i öster var i intakt läge eller ej. Observera att terrängen sjunker betydligt mot grusplatsen i den södra delen. Fotografiet taget från väster.

Schakt 6

Då Schakt 1 hamnade lite för långt norrut fanns ett behov av ytterligare ett schakt för att försöka fånga bredden på gången i mittaxeln (figur 7). Denna gång hade vi bättre förutsättningar då den norra sektionen i schaktet tydligt visade hur en gång i mittaxeln hade byggts upp med en lerpäckning för att få en välvd form och där ett brungrått grus/sand lagts i ett cirka 0,20 m tjockt lager ovanpå. Bredden på mittaxeln i sektionen visade på omkring 7 m medan den välvda lerpäckningen centralt i axeln visade på en bredd av cirka 4 m (Bilaga Norra sektion schakt 5). Sannolikt är det bredden på lerpäckningen som indikerar bredden på mittaxeln och en vidare diskussion om mittaxelns bredd kommer under rubriken *Sammanfattande tolkningar*.

Fynd av keramik av typen yngre rödgods påträffades i gångmaterialet av brungrå sand/grus och dateringsmässigt stämmer det med väl med 1700-talet.

En elkabel dokumenterades i schaktet och det är förmodligen densamma som påträffades i Schakt 3.

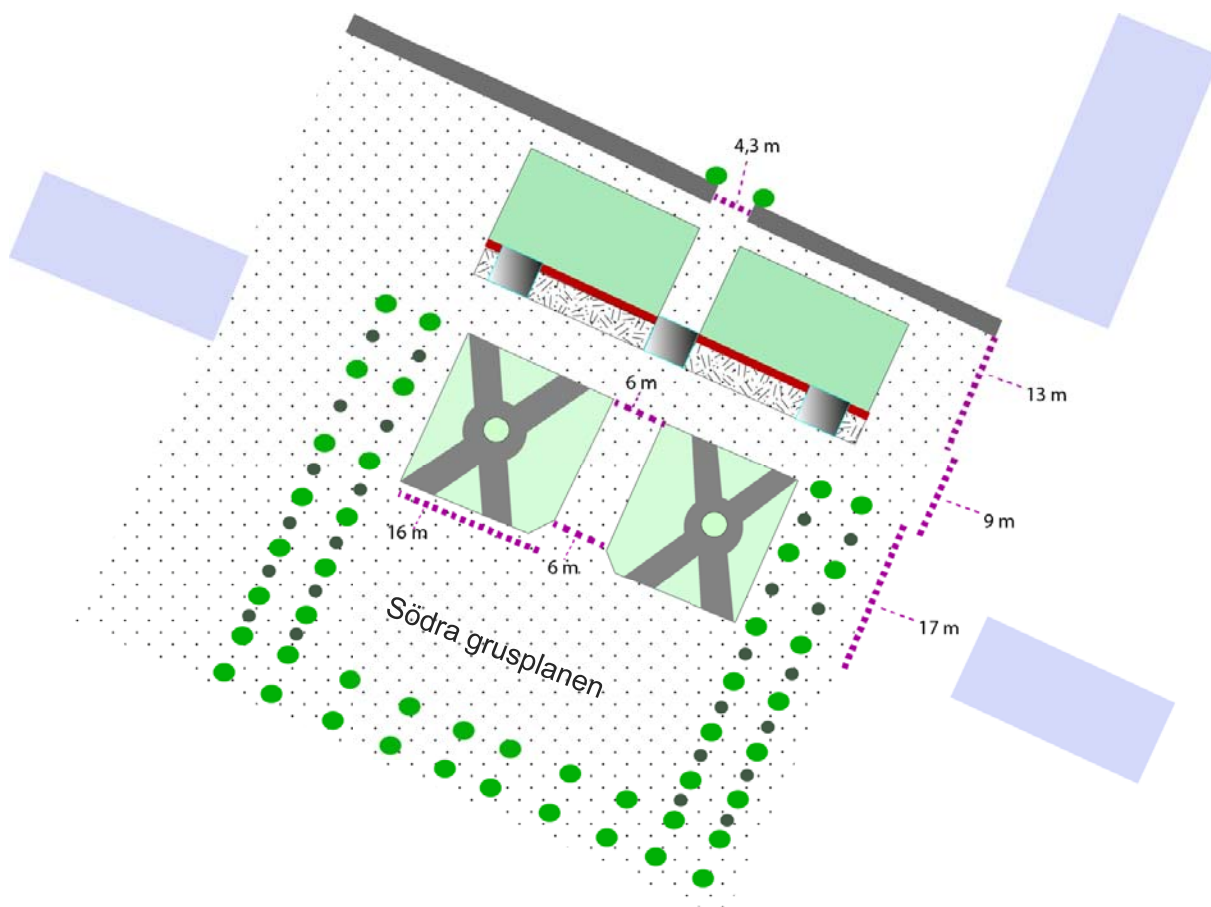
Sammanfattande tolkningar

Tolkningarna som presenteras i detta kapitel är ett sammanvägt resultat av den trädgårdsarkeologiska utredningen år 2018, markskanningen år 2018 och den trädgårdsarkeologiska dokumentationen år 2019. Det finns också ett hänsynstagande till målningen från år 1751 och kartan från år 1799.

Den sankta terrängen i den södra delen av anläggningen har säkerligen begränsat möjligheterna till att låta gångarna gå ända ner mot lindarna, särskilt med tanke på att havsnivån var högre under 1700-talet och därmed måste ha orsakat väldiga fuktängar vissa perioder. Vid schaktningsarbetena i december år 2019 fick vi en föraning om hur det kunde vara med högt grundvatten i området. Skissen som stått som förlaga åt målningen från år 1751 visade förmodligen snarare hur anläggningen planerades i början men där terrängen begränsade anläggningens storlek. Ett annat alternativ är att man från början lät göra anläggningen ända ner till lindarna men att det ganska snart visade sig vara en dålig idé på grund av den fuktiga miljön.

Figur 16. En rejäl terrängskillnad blev märkbar invid muren i öster då ett fuktområde tydliggjorde skillnaderna i december år 2019. Terrängskillnaden sammanfaller också väl med konstaterat möte mellan gångsystem och den södra grusplatsen.

Figur 17. Förslag på 1740-års anläggning.

Från borggårdsmuren i norr är det cirka 40 m till området där gångarna möter den södra grusplanen (figur 17). Höjdskillnader har bidragit till att förstärka upplevelsen av anläggningen vilket blev extra tydligt då rundlarna i gångsystemen visade sig vara upphöjda. Därmed blev det även möjligt att från slottets våningar uppleva parkanläggningen till fullo då de norra gångarna var vinklade mot slottet, trots den naturliga slänten mot söder. Hur parterren höjdmässigt var placerad gentemot övriga anläggningar är lite svårare att utreda då det förekom tvetydiga resultat. Möjligen har tidigare markundersökningar under 1980-talet försvårat möjligheterna att dokumentera resultat idag.

Administrativa och tekniska uppgifter

Länsstyrelsens dnr	(431-2774-2019) frivillig antikvarisk närvaro
Fornlämningsnr	RAÄ Ängsö 4:1
Lämningsnr, fornreg	L2002:3812
Kulturens projektnr	A_2019_0102
Trakt/kvarter/fastighet	Ängsö Gård 2:1
Socken	Ängsö socken
Kommun	Västerås
Län	Västmanland
Typ av exploatering	Restaurering av slottspark
Uppdragsgivare	Westmannastiftelsen
Typ av undersökning	Trädgårdsarkeologisk dokumentation
Ansvarig institution	Kulturen
Fältarbetsledare	Aja Guldåker
Övrig personal	Trädgårdsantikvarie Ulrika Rydh
Fältarbetstid	2019-12-11 – 2019-12-13
Fälttid, arkeolog, tim	24 h
Fälttid, maskin, tim	-
Yta, m ²	126 m ²
Kubik, m ³	
Schaktmeter, m	
Fyndmaterial	Inga fynd tillvaratogs
Ritning, dokumentation	2 st A3 ritfilm: 2 sektionsritningar skala 1:20, 2 planritning skala 1:20, Digitala inmättningsfiler
Foto	22 digitala fotografier
Analyser	
Arkivmaterial, förvaring	Kulturens LA-arkiv under fastighetsbeteckningen

Referenser

Alström, U. 2003. Rapport. Ängsö slottstallar. Arkeologisk förundersökning i form av schaktningsövervakning. RAÄ 4, Ängsö slott, Ängsö socken, Västmanland. Västmanlands länsmuseum. *Kulturmiljöavdelningens rapport A 2003:A8*.

Alström, U. 2006. Rapport. Ängsö slottspark, schaktningar för VA och bergvärme. Förundersökningar i form av schaktningsövervakningar. RAÄ 4, Ängsö socken. *Kulturmiljövård Mälardalen. Rapport 2006:21*

Alström, U. 2008. Ängsö kyrka. Antikvarisk kontroll. Ängsö gård 2:8, Ängsö socken, Västmanland. *Kulturmiljövård Mälardalen. Rapport 2008:4*.

Alström, U. 2009. Bergvärmeschakt vid Ängsö slott. Antikvarisk kontroll. RAÄ 4:1, Ängsö gård 2:1, Ängsö socken, Västmanland. *Kulturmiljövård Mälardalen Rapport 2009:22*.

Guldåker, A. 2018. Ängsö slottspark. Ängsö, Ängsö socken Västerås kommun, Västmanland. Markradar- samt trädgårdsarkeologisk utredning 2019. *Kulturmiljörapport 2018:30*. Kulturen i Lund.

Nisbeth, Å. 1982. Ängsö kyrka och dess målningar. KVHAA. Stockholm.

Nisbeth, Å. 2011. *Engsö slott* (red. Piper, C. och Ulväng, G). Bokförlaget Signum. Stockholm.

Waern, K m fl. 2010. *Engsö slottspark – Vårdprogram*. Waern Landskap AB.

Övriga källor

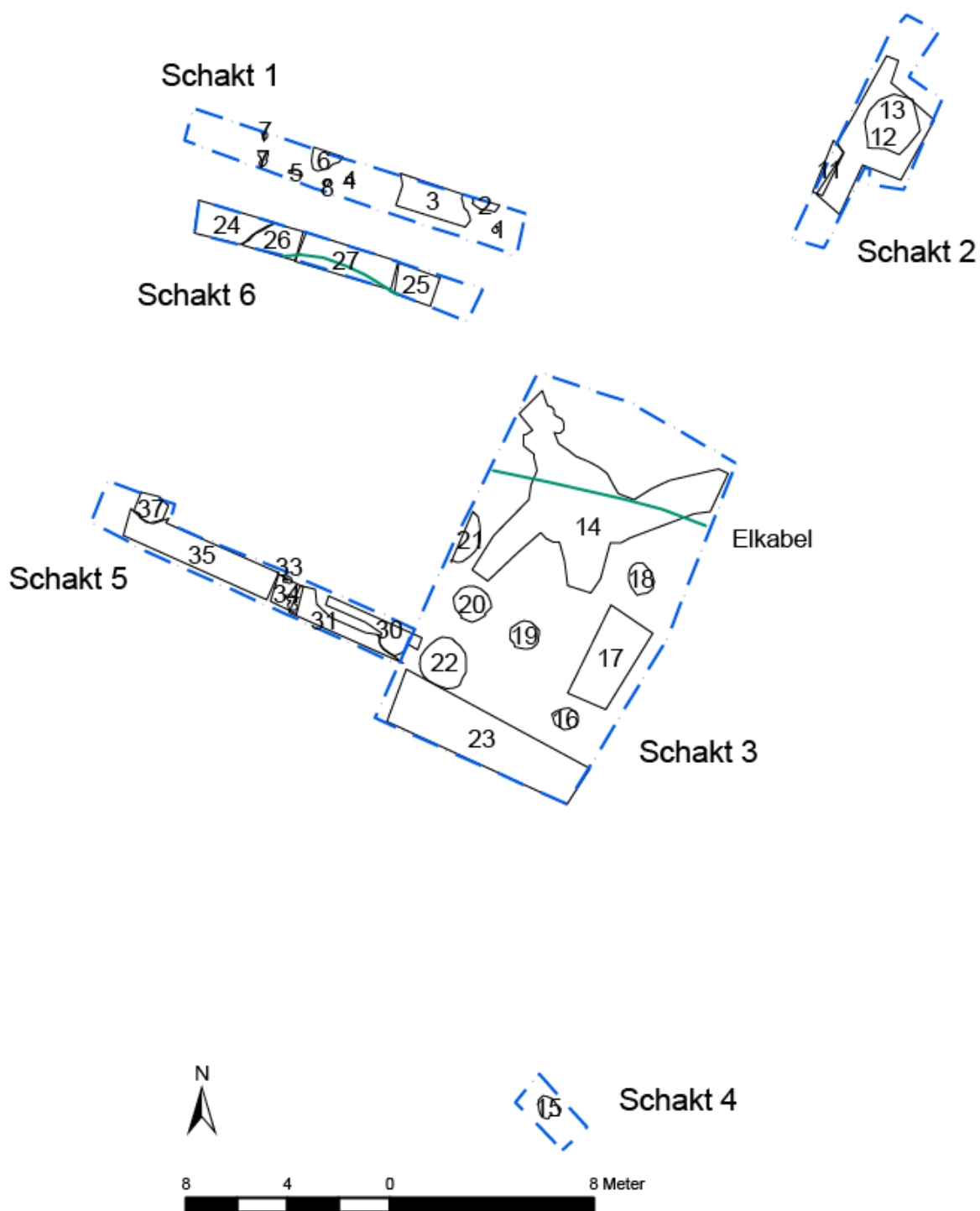
Lantmäteriarkivet

FMIS/Fornsök

Hermelin, S. 1989. Parken vid Ängsö slott. Parkskötseldokument. Förslag till undersökande grävningar i parken. Fastighetskontoret. Ritn.nr 10:90. Markförvaltningen. Västerås kommun.

Bilagor

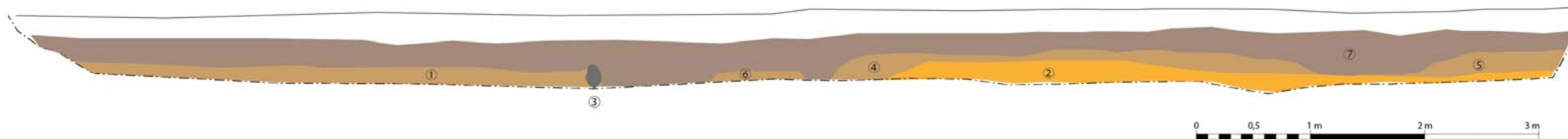
1. Ritningar trädgårdsarkeologisk dokumentation år 2019
2. Kontextregister
3. Tvärsnitt borggårdsmur – södra grusplatsen
4. Makroskopisk analys Ängsö slottspark 2019/Jens Heimdahl

Planritning schakt 1-6

Kontextbeskrivningar

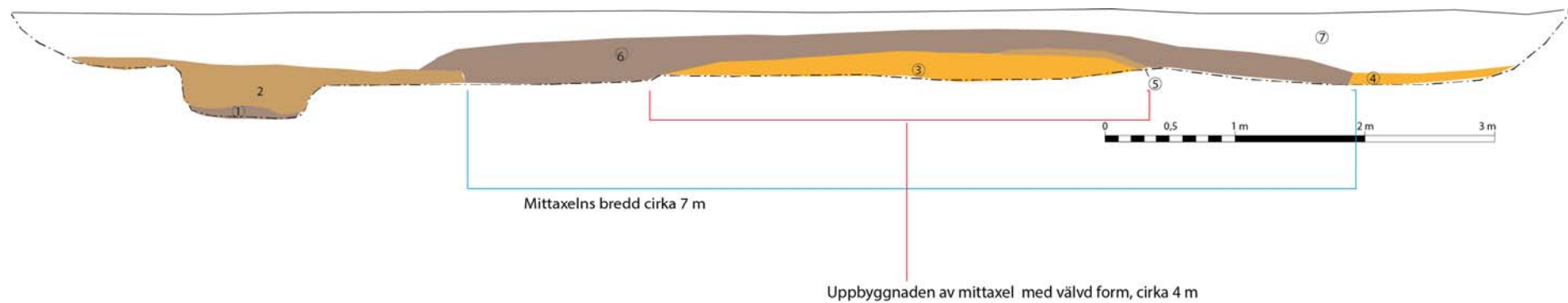
Kontext	Schakt	Preliminär tolkning	Färg	Huvudinnehåll	Tolkning
1	1	Fyllning	Brun	Humus	Planteringsgrop på 0,40 m djup
2	1	Fyllning	Brungrå	Lera Grus	Fyllning i nedgrävning på 0,40 m djup
3	1	Lager	Brunbeige	Lera	Lerpackning 40 cm
4	1	Lager	Brun	Humus	Planteringsgrop på 0,40 m djup
5	1	Fyllning	Brungrå	Lera Grus tegel	Planteringsgrop på 0,30 m djup
6	1	Fyllning	Gråbrun	Lera Grus Humus smasten	Planteringsgrop på 0,50 m djup med inslag av tegel
7	1	Konstruktion	Grå	sten	Del av mur på 0,70 m djup
7	1	Konstruktion	Grå	sten	Mur på 0,70 m djup
8	1	Konstruktion	Grå	Sten	Kant på mittaxel
11	2	Konstruktion	Gråbrun	Lera tegelbitar	Murfundament på 0,80 m djup
12	2	Lager	Brunbeige	Sand	1740-års grusyta på 0,70–0,90 m djup
13	2	Fyllning	Brunsvart	Lera Grus Träkol Gödsel Organiskt material Humus mycket djurben och fisk	Grop för hushållsavfall på 0,80 m djup
14	3	Fyllning/Lager	Brungrå	Lera Grus	Gång och planteringsgropar
15	4	Fyllning	Gråbrun	Lera Träkol Humus	Plantgrop på 55 cm djup
16	3	Fyllning	Gråbrun	Lera Sand Grus Träkol Humus	Planteringsgrop
17	3	Fyllning	Gråbrun	Lera Sand Grus Träkol tegel	Yngre störning
18	3	Fyllning	Gråbrun	Lera Sand Träkol Humus	Planteringsgrop
19	3	Fyllning	Gråbrun	Lera Sand Träkol Humus	Planteringsgrop
20	3	Fyllning	Gråbrun	Lera Sand Träkol Organiskt material	Planteringsgrop
21	3	Fyllning	Gråbrun	Lera Grus Träkol Organiskt material	Planteringsgrop
22	3	Fyllning	Gråbrun	Lera Grus Träkol Organiskt material	Planteringsgrop
23	3	Lager	Brunbeige	Lera	Lerkant
24	6	Lager	Brunbeige	Sand	Underlagsmaterial
25	6	Lager	Gråbrun	Grus	Gång
26	6	Lager	Gråbrun	Grus	Gång
27	6	Lager	Brunbeige	Sand	Gång/mittaxel
30	5	Fyllning	Gråbrun	Lera/humus/grus	Planteringsgrop mm
31	5	Konstruktion	Brunbeige	Lera	Lerblockad anläggning
32	5	Konstruktion	Grå	Sten	Kantförstärkning
33	5	Konstruktion	Grå	Sten	Kantförstärkning
34	5	Lager	Grå	Grus	Gång
35	5	Lager	Brunbeige	Grus	Underlagsmaterial
37	5	Konstruktion	Grå	Sten	Kantförstärkning

Norra sektion schakt 1

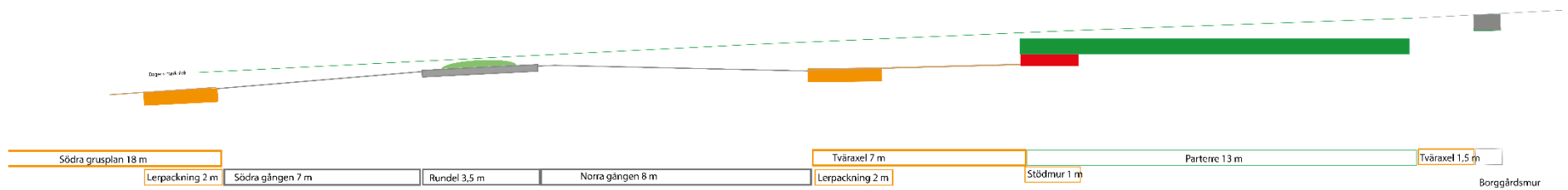
1. Underlagsmaterial som troligen varit belagt över hela ytan. Brunbeige sand.
2. Lera. Underlag för att skapa en välvd mittaxel och gång samt som stödkant.
3. Mittaxelns kant mot väster. Kantsten.
4. Underlagsmaterial som troligen varit belagt över hela ytan. Brunbeige sand.
5. Underlagsmaterial som troligen varit belagt över hela ytan. Brunbeige sand.
6. Underlagsmaterial som troligen varit belagt över hela ytan. Brunbeige sand.
7. Mitt- och tväraxel. Gråbrun grus/sand

Onumrerat lager längst upp i sektionen är påförd matjord utan stratifiering.

Norra sektion schakt 5

1. Oklar funktion. Grå grus/sand.
2. Underlagsmaterial som troligen varit belagt över hela ytan. Brunbeige sand.
3. Lera. Underlag för att skapa en välvd mittaxel och gång.
4. Lera. Stödkant/underlag.
5. Underlagsmaterial som troligen varit belagt över hela ytan. Brunbeige sand.
6. Mittaxel. Gråbrun grus/sand
7. Påförd matjord utan stratifiering.

Tvärsnitt från borggårdsmur till söder

Planerade markingrepp 1989

Markskanning och trädgårdsarkeologisk utredning år 2018 och dokumentation år 2019 som färglagda ytor. Oklart om markingreppen genomfördes, en sektion finns presenterat (motsvarande 3–3 eller 4–4?) men oklart om den kan placeras in på översiktskartan över planerade ingrepp.

Makroskopisk analys av jordprover från Ängsö slottspark

Teknisk rapport

Jens Heimdahl, Arkeologerna – Statens historiska museer 2020-01-29

Bakgrund

Under den arkeologiska undersökningen i Ängsö slottspark hösten 2019 (projekt: A_2019_0102) togs två jordprover för makroskopisk analys med fokus på växtrester. Proverna insamlades i fyllningarna efter två äldre planteringsgropar, den ena från 1740-talet och den andra från år 1799. Planteringsropen från 1740-talet (prov 1) är enligt en samtida avbildning belägen i ett mellanrum mellan två rader med lind. I detta mellanrum tycks formklippta träd – sannolikt gran – ha varit planterade och frågeställningen inför analysen av detta prov är huruvida jorden innehåller t.ex. granbarr. Planteringsgropen från år 1799 är från en fruktträdgård och här är frågeställningarna mer allmänna.

Metod

Provtagningen genomfördes av arkeologerna under utgrävningen. Proverna innehöll torrvolymen om ca 1 liter jord. Inkomna till laboratoriet preparerades proverna genom flotation enligt metod beskriven av Wasylikowa (1986) och våtsiktades i siktar med minsta maskstorlek 0,25 mm. Även den kvarvarande flotationsresten av tyngre minerogent material våtsiktades och genomsöktes. Efter floteringen samlades provet upp och förvarades fuktigt i en tillsluten plastpåse till dess det analyserades. Identifieringen av materialet skedde under ett stereomikroskop med 7–100 gångers förstoring. I samband med bestämningarna utnyttjades litteratur (främst Von Jacomet 2006 och Cappers m. fl. 2009) samt referenssamlingar av recenta fröer. Den makroskopiska analysen har främst behandlat växtmakrofossil (som inte är ved eller träkol), men även puppor, fekalier, smältor, slagg, ben mm har eftersökts.

Analysresultat

I bifogade tabell har en del av materialet (det som inte är förkolnade fröer och frukter) kvantifierats enligt en grov relativ skala 1–3 prickar, där 1 prick innebär förekomst av enstaka (ca 1–5 st.) fragment i hela provet. 3 prickar innebär att materialet är så vanligt att de kan sägas vara ett av de dominerande materialen i provet och man hittar det var man än tittar. 2 prickar är allt mellan 1 och 3. Förkolnat och oförkolnat material har separerats i tabellen.

Ängsö slottspark			P	1	2
			K	15	20
			Kontext	Planteringsrop 55cm, 1740-talet	Planteringsrop, 1799
			Volym (l)	1,1	1,2
Växtfragment	Vedartade växter		Träflis	•	••
			Granris		•••
			Granbarr (förkolnade)	••	•••
			Träkol	••	•••
	Örtartade växter	Örtfragment (förkolnade)		•	•
	Köksavfall		Fiskfjäll		•
Övrigt		Tegel	•		
Oförkolnade fröer/frukter					
	Skelört	Chelidonium majus		12	1
Ogräs	Svinmålla-typ	Chenopodium album-type			1
	Malva (ospec.)	Malva spp.		1	
Bär	Hallon	Rubus idaeus		2	
Odlat	Spikklubba	Datura stramonium		1	
Förkolnade frukter/frön					
Odlat	Havre	Avena sativa		1	

Diskussion

Prov 1, kontext 15, planteringsgrop 1740-talet

Jorden i planteringsgrop 1 innehöll stora mängder förkolnade granbarr. Om formklippta granar varit planterade i området så kan detta vara spår av hur riset efter klippningen samlats ihop och eldats upp. I sammanhanget skall dock påpekas att förkolnat granris är en vanlig lämning

i tidigmoderna trädgårdslämningar och att andra förklaringar också bör övervägas (se diskussion om prov 2).

I jorden påträffades också bitar av tegel och träkol som kan utgöra spår av raseringsmaterial från näraliggande äldre bebyggelse, samt förkolnad säd (havre) som utgör köksavfall.

Jorden innehöll också oförkolnade fröer, dels sådana som föreföll färska och sannolikt speglar en nutida lokal flora – t.ex. skelört och malva. Dels slitna hårdskaliga fröer som verkar betydligt äldre och som sannolikt speglar äldre tiders gödsling och odling. Här påträffades dels hallonkärnor som antingen är spår av hallonbuskar men som också kan utgöra lämningar av gödning med latrinavfall. Dels hittades ett frö av spikklubba – en ursprungligen amerikansk växt som både odlats för prydnad och som medicinalväxt mellan 1600- och 1800-talet.

Prov 2, kontext 20, planteringsgrop från 1799

Detta prov dominerades starkt av förkolnat granris, vilket antingen kan förklaras genom närvaro av t.ex. formklippta granar, eller av ett bruk av granris som marktäckare i syfte att skydda planteringar. Efter snösmältningen kan riset ha samlats ihop och eldats vilket gett upphov till de förkolnade resterna.

Även i detta prov påträffades spår av köksavfall som visar hur detta medvetet tillförts jorden som jordförbättring eller gödsel. Inslaget av frömaterial var relativt litet och förefaller främst spegla den lokala ogräsfloran.

Referenser

- Cappers, R. T. T., Neef, R. & Bekker, R- M. 2009: *Digital atlas of economic plants*. Groningen Archaeological Studies vol 9. Groningen
- Von Jacomet, S., 2006: *Identification of cereal remains from archaeological sites*. 2nd ed. IPAS Basel University, Basel
- Wasylikowa, K., 1986: Analysis of fossil fruits and seeds. I Berglund, B. E. (ed.): *Handbook of Holocene Palaeoecology and Palaeohydrology*. John Wiley & Sons Ltd. 571–590

2020

- 2020:1 Kv Kulturen 18, fornlämning Lund 73:1, Lund stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk undersökning 2019. Linnea Lidh.
- 2020:2 Kv Kråkelyckan 3, fornlämning Lund 73:1, Lund stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk undersökning 2019. Linnea Lidh.
- 2020:3 Kv Sankt Laurentius 1, RAÄ Lund 73:1, Lämningsnummer L1988:5459, Lunds kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2019. Linda Billström.
- 2020:4 Dalby S:4. Fornlämning RAÄ Dalby 40:1/Lämningsnr L1988:815, Dalby, Dalby socken, Lunds kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2019. Linda Billström.
- 2020:5 Änggatan, Lilla Råby, Fornlämning Lund 175:1/Lämningsnr L1988:5060, Lunds socken, Lunds kommun, Skåne län. Arkeologisk undersökning genom schaktningsövervakning 2018. Mattias Karlsson.
- 2020:6 Gylleholm 14, Lilla Råby, RAÄ Lund 175:1, L1988:5060, Lunds stad och kommun, Skåne län. Avgränsande arkeologisk förundersökning 2019. Linda Billström.
- 2020:7 Stora Råby 34:39-45, Stora Råby, RAÄ Stora Råby 10:1, L1988:6568, Lunds kommun, Skåne län. Arkeologisk förundersökning 2014. Aja Guldåker.
- 2020:8 Utmarken 1, Östra Torn, Fornlämning RAÄ Lund 159:1/Lämningsnr L1988:5622, Lunds socken Lunds kommun, Skåne län, Arkeologisk undersökning 2016–2017. Mattias Karlsson.
- 2020:9 Kv Kulturen 24, RAÄ Lund 73:1/L1988:5459, Lunds stad och kommun, Skåne län. Arkeologisk schaktningsövervakning 2019. Adam Hultberg.
- 2020:10 Ängsö slottspark, RAÄ Ängsö 4:1/L2002:3812, Ängsö socken, Västerås kommun, Västmanlands län. Trädgårdsarkeologisk dokumentation 2019. Aja Guldåker.